

УДК 37.043.2-056.2/.3(477)

DOI: <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2021.78.249832>**ЯНА ДЕМУС**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2100-695X>*(Полтава)**Place of work:* Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University*Country:* Ukraine*Email:* yanadobrosol1992@gmail.com

ІНКЛЮЗИВНА СПРЯМОВАНІСТЬ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто особливості інклюзії – врахування розмаїття усієї учнівської спільноти та визначення особливих потреб усіх дітей, які мають ті чи інші відмінності, зумовлені культурним середовищем, етнічною приналежністю, мовними, релігійними, соціально-економічними причинами, рівнем навчальних здібностей та іншими чинниками, що впливають на розвиток та навчання дітей. Розкрито цінності інклюзивного навчання: взаємна повага; толерантність; усвідомлення себе частиною суспільства; надання можливостей для розвитку навичок і талантів конкретної людини; взаємодопомога; можливість вчитися один у одного; можливість допомогти самим собі і людям у своєму суспільстві.

Ключові слова. *Інклюзивна освіта; тьютор; інклюзія; особистісно-орієнтовне навчання.*

Постановка проблеми. Сьогодення під впливом глобальних процесів гуманізації сучасного українського суспільства змінює ставлення до людей з інвалідністю. Ці зміни можна розглядати як подолання соціальних та освітніх бар'єрів. Одним з таких бар'єрів є традиційний поділ освіти на загальну середню та спеціальну (корекційну), які представлені сегрегаційними установами. Але сучасний підхід до розвитку освіти руйнує цей бар'єр. Даний соціокультурний феномен руйнує останній у зв'язку з тим, що освіта створюється суспільством на основі його потреб і цілей. Освіта не існує без суспільства, а також на нашу думку частково залежить від політичної та соціально-економічної ситуації в державі. Освіта як соціокультурний феномен істотно впливає на світогляд суспільства, але не є єдиним чинником соціального благополуччя підростаючого покоління.

Інтеграційні процеси в європейську спільноту зумовлюють актуальність проблеми інклюзивної освіти. Вона пов'язана насамперед, з тим що чисельність дітей, які потребують корекційного навчання, неухильно зростає (*Інклюзивне навчання, 2021*). За даними Міністерства освіти і науки України станом на 1 січня 2020 року в інклюзивних класах навчається 19345 учнів із особливими освітніми потребами. Ця кількість у 7 разів перевищує дані п'ятирічної давнини. На початок 2020 року в Україні створено 13782 інклюзивні класи. Так, у 2019/2020 навчальному році 35% від загальної кількості закладів загальної середньої освіти організували інклюзивне навчання (*Інклюзивне навчання, 2021*).

У закладах дошкільної освіти станом на 1 січня 2020 року здобувають освіту 4681 вихованців із особливими освітніми потребами. Також із 2019/2020 навчального року інклюзивне навчання запроваджено в закладах професійної, професійно-технічної та вищої освіти, де інклюзивно навчаються 1312 здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. Але, більшість дітей з інвалідністю навчаються в умовах спеціальних навчальних закладів, або не отримують освіту взагалі. Тому пошук підходів до активізації розвитку інклюзивної освіти є важливим державним питанням.

Аналіз досліджень. Вагомий внесок у становлення і розвиток інклюзивної освіти здійснили сучасні науковці. Історико-педагогічне узагальнення науково-теоретичних підходів до процесу залучення осіб з обмеженими можливостями здоров'я у загальноосвітній простір, аналіз міжнародного та українського законодавства стосовно навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я описала А. Колупаєва (2009). Практичний досвід щодо організації інклюзивного навчання в загальноосвітній школі розкриває В. Ночовка (2014). З. Удич висвітлює проблеми розвитку особистості дитини з особливими потребами в системі середнього загальноосвітнього закладу, характеризує основні положення інклюзивної освіти. У своїх працях З. Удич вивчає підготовку май-

бутих педагогів до роботи в середовищі інклюзивного класу (Удич, 2015). Варто відмітити, що такі вчені, як О. Антощак, Н. Василенко, І. Дичківська, І. Кальченко, Н. Султанова, Н. Ткаченко, значну увагу приділяють системі розвитку інклюзивної освіти в Україні.

Мета статті полягає у розкритті тенденцій розвитку інклюзивної освіти та її характеристики на сучасному етапі в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим показником розвитку суспільства є гуманне, турботливе та милосердне ставлення до дітей з інвалідністю, які не завжди мають можливість вести повноцінне життя. Їхні проблеми повинні стати першорядними, і держава зобов'язана розв'язати їх через адаптацію та інтеграцію таких дітей в суспільство. Поява ідеології інклюзивної освіти зумовлена потребою вдосконалення системи організації навчання дітей. Це вдосконалення полягає у створенні єдиного освітнього простору для кожної дитини.

Концептуальною основою інклюзії є врахування розмаїття усієї учнівської спільноти та визначення особливих потреб, а не порушень розвитку, та задоволення особливих освітніх потреб не тільки учнів з інвалідністю, а й усіх дітей, які мають ті чи інші відмінності, зумовлені культурним середовищем, етнічною приналежністю, мовними, релігійними, соціально-економічними причинами, рівнем навчальних здібностей та іншими чинниками, що впливають на розвиток та навчання дітей (Колупаєва, 2019). Термін «інклюзія» має відмінності від термінів «інтеграція» та «сегрегація». При інклюзії всі зацікавлені сторони повинні брати активну участь для отримання бажаного результату.

Інтеграція як освітнє явище передбачає залучення дітей з інвалідністю, передусім, до загальноосвітнього середовища за умов дотримання всіх вимог, за яких функціонує це освітнє середовище (Колупаєва, 2019).

Сьогодні є ряд міжнародних організацій, які формують та корегують політику в галузі інклюзивної освіти. До них входять Організація об'єднаних націй (ООН) ЮНЕСКО, Організація Економічної Співпраці та Розвитку (OECD). Ратифікувавши міжнародні правові документи, Україна взяла на себе зобов'язання з дотримання загальнолюдських прав щодо здобуття якісної освіти дітьми з інвалідністю, законодавчо визнала принципи інклюзивної освіти.

Основою для запровадження інклюзивної освіти є низка міжнародних та державних нормативно-правових документів:

Всесвітня декларація прав людини (1948)

Декларація прав дитини (1959)

Декларація про права інвалідів (ООН, 9.12.1975)

Конвенція про права дитини (1989) – ратифікована Постановою Верховної Ради України 27.02.1991

Всесвітня декларація «Освіта для всіх» (1990)

Стандартні правила ООН щодо забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993)

Саламанкська декларація та Програма дій (1994)

Програма дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами (1994)

Дакарська Декларація (2000)

Конвенція ООН про права інвалідів (2006) – ратифікована Постановою ВРУ 16.12.2009

Резолюція 48 сесії ЮНЕСКО «Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє»

Перелік даних документів законодавчо регулюють процес входження інклюзивного середовища в освіту й науку в цілому. Але необхідно зазначити, що поняття «інклюзивна освіта» значною мірою є новим, як і концепція інклюзивної освіти. Сучасний розвиток освіти та виховання підтверджує необхідність інклюзії та відкидає усі сумніви та занепокоєння.

Визнаючи цінність інклюзивної освіти, необхідно враховувати певні фактори, які перешкоджають реалізації ідей інклюзивної освіти. Вважаємо, що це у першу чергу не толерантне ставлення населення до дітей з інвалідністю, психологічна неготовність сприймати цих дітей як повноправних членів суспільства.

Розглядаючи феномен інклюзивної освіти через відношення до неї зі сторони всіх учасників, можна виділити ряд конфліктів, які виникають у процесі входження інклюзії до освітнього простору. Першим, і, напевно, головним – є взаємовідносини батьків, діти яких мають інвалідність, а також батьків, які виховують дітей без інвалідності.

Батьки дітей з інвалідністю не хочуть віддавати своїх дітей в звичайну школу. Вони мають страх глузувань, конфліктів з однокласниками і вчителями, нерозуміння особливих потреб їхніх дітей і, відповідно, неадекватної реакції на них. Велике значення має непристосованість приміщень і навчального процесу для якісного здобуття освіти дітьми з інвалідністю (Заєркова, & Трейтяк, 2016).

У свою чергу, батьки дітей без інвалідності побоюються, що дитина з інвалідністю (особливо з важкими порушеннями) заважатиме, відволікатиме вчителя і дітей, що знизить рівень знань всього класу. Батьки таких дітей не хочуть бачити поряд із своєю дитиною дитину, яка має інвалідність. У них виникає підсвідоме відчуття, що якимсь чином їхня «ідеальна» дитина може інфікуватися хворобою іншої дитини. Достатньо часто спостерігається боязке ставлення до будь-якого порушення дитини або ж інстинктивне бажання батьків фізично відгородити свою дитину від контакту із дитиною з інвалідністю. Батьки є достатньо освічені у питанні того, що звісно, що це захворювання не є заразним, проте навіть наявність дитини із інвалідністю у їхньому класі/ групі ДНЗ, вселяє у них відчуття постійної прихованої тривоги. Також є явище, коли у батьків дітей основного класу виникають побоювання, що їхні діти не отримають достатньої уваги від вчителя, адже педагог повинен надати багато уваги учню, який навчається за інклюзією. Страх проявляється також і в тому, що батьки дітей без інвалідності впевнені в тому, що їхні діти будуть навчатися за спрощеною програмою і не отримають знань в повному обсязі, так як вчитель має подати навчальний матеріал полегшено, беручи до уваги дитину з інвалідністю (Заєркова, & Трейтяк, 2016).

Варто зазначити, що сумніви та побоювання цілком виправдані, адже концепція інклюзивної освіти вимагає принципових змін в системі не тільки середньої, але і професійної та додаткової освіти. З цього ракурсу впливає наступний конфлікт – професійні вміння педагога, який буде працювати в інклюзивному освітньому просторі. Учителі мають в повному обсязі оволодіти технологією особистісно-орієнтованого навчання: відповідно до можливостей дитини знайти свій підхід, але недосконалість класно-урочної системи освіти не дає змоги втілити індивідуальний підхід до кожного учня. При інклюзивній формі навчання учителю потрібно тримати у полі зору не лише дітей основного класу, а й контролювати темпи засвоєння знань дитини з інвалідністю. Цей процес вимагає більше зусиль та старань з боку педагога, щоб працювати із класом в різному темпі. Тому важливо, щоб вчитель намагався бачити різницю і був готовий відповідно реагувати. Але найчастіше уваги педагога не вистачає на всіх, бо наповненість класу сягає 30 учнів (Заєркова, & Трейтяк, 2016).

Проаналізувавши цю проблему, було вирішено взяти досвід іноземних держав у запровадженні асистента вчителя (тьютора), що породило новий конфлікт. Педагог не завжди хоче бачити у себе на уроці іншого вчителя. Виникає специфічний дискомфорт у тому, що кожне слово та рух контролюється. Відповідно до методичних рекомендацій Міністерства освіти і науки України «Про організацію навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/2016 навчальному році» від 05.06.2015. № 1/9-280 «...У разі відсутності можливості введення додаткової посади, зокрема, асистента вчителя, таку функцію можуть виконувати один із батьків або особа, визначена батьками (особа, яка їх замінює) в їхній письмовій заяві...» батьки чи їх довірені особи можуть бути асистентами (*Міністерство освіти і науки України, 2021*).

Наразі діє така практика, що, окрім дипломованого педагога, під час заняття може бути присутнім один із батьків чи інша приватна особа. Але складність полягає в тому, що педагог має це сприйняти як належне і бути максимально стресостійким (Заєркова, & Трейтяк, 2016).

Вважаємо за доречним сказати, що не дивлячись на виникаючі суперечки та неузгодження система інклюзивної освіти є ефективним механізмом розвитку інклюзивного суспільства. Саме в цьому і полягає ключове значення інклюзивної освіти.

Відкинувши всі непорозуміння, можна сказати, що інклюзивна освіта – це освіта для всіх, незалежно від їх фізичних, інтелектуальних, соціальних, емоційних, мовних чи інших особливостей. Саме вона дає можливість приєднатися до загального процесу навчання та виховання (розвитку та соціалізації), що потім дозволяє дорослій людині стати рівноправним членом суспільства.

В загальному, інклюзивна форма навчання і виховання – це довгострокова стратегія. Для її реалізації необхідна етапність розвитку і впровадження. Зараз ми можемо говорити про підготовчий етап, на якому реалізуються технології багаторівневої освітньої інтеграції. Це передбачає те, що в майбутньому навчання дітей з інвалідністю в умовах масових освітніх закладів буде організовано відповідно до потреб кожної дитини, тобто буде розроблено індивідуальну освітню програму.

Для здорового розвитку інклюзивної освіти в Україні необхідне створення безбар'єрного середовища, яке включає фізичну і психологічну складові. Передбачається спеціальна робота з використанням ресурсів додаткової освіти по організації взаємодії дітей з інвалідністю і без неї, спрямованого на гармонізацію дитячих взаємин; створення атмосфери емоційного комфорту і взаємоприйняття.

Можемо сказати, що інклюзивне навчання має свої цінності. До основних цінностей інклюзії належить:

- кожна дитина — особистість;
- усі діти можуть навчатися;
- школа, учитель, сім'я і суспільство несуть основну відповідальність за сприяння в навчанні;
- кожна дитина має унікальні здібності, особливості, інтереси;
- вчителі не повинні існувати ізольовано, вони потребують постійної підтримки;
- дискримінація у будь-якій формі заборонена;
- кожна людина має право брати участь у житті суспільства;
- освіта починається з самого народження;
- у ранньому дитинстві освіта особливо важлива, але вона не закінчується в зрілому віці - цей процес триває все життя;
- терпимість одне до одного, прийняття людей з їхніми індивідуальними відмінностями;
- виховання в дусі взаєморозуміння.

У більш загальному вигляді основні цінності інклюзивної освіти представлені у всіх культурах, релігіях, філософських системах. Також вони знайшли своє відображення в більшості основних статей міжнародних документів про права людини. До таких цінностей можна віднести: взаємна повага; толерантність; усвідомлення себе частиною суспільства; надання можливостей для розвитку навичок і талантів конкретної людини; взаємодопомога; можливість вчитися один у одного; можливість допомогти самим собі і людям у своєму суспільстві.

Міжнародний досвід розвитку інклюзивної освіти показує, що це довготривалий процес, який потребує терпіння, послідовності, неперервності, поетапності і комплексного підходу до його реалізації. Але, незважаючи на позитивний досвід зарубіжних країн у розвитку інклюзивної освіти, слід взяти до уваги, що впровадження цього процесу в Україні має багато проблем. Через ряд економічних, етнографічних умов, через менталітет, Україна не може стовідсотково перейняти цей досвід. Тому відбувається створення свого шляху розвитку інклюзивної освіти та інклюзивної компетентності учителів. Впроваджуючи інклюзивне навчання, суспільство покладає провідну роль на вчителя. Педагоги в даному випадку являються провідниками між світом знань і дитиною.

Р. Діменштейн і І. Ларикова відзначають, що одним з основних аспектів інклюзивного навчання є правильно прокладений освітній маршрут для конкретної дитини. Ці маршрути не залежить від форми організації освітнього процесу, від типу класу, групи, школи, де в даний час знаходиться дитина. Провести дитини маршрутом, який веде до інтеграції, можна різними шляхами - важливо лише, щоб кожен етап нарощував його інтеграційний потенціал. Нарощування інтеграційного потенціалу середовища обов'язково включає підготовку вчителів, підвищення кваліфікації, їх перепідготовку; спеціальну роботу з батьками (як звичайних, так і дітей з інвалідністю), кваліфіковану психолого-просвітницьку роботу зі звичайними дітьми. Ці організаційно-просвітницькі та педагогічні заходи спрямовані на підвищення інтеграційного потенціалу освітньої організації і системи в цілому (Діменштейн, & Ларикова, 2008).

Аналізуючи дослідження С. Альохіной (2011) можна сказати, що сучасний стан підготовки вчителів і фахівців для роботи в інклюзивному освітньому середовищі не задовольняє суспільних потреб. Створені пілотні школи, але їм бракує фахівців (психологів, логопедів, асистентів, дефектологів) і ставок для них. Наявні спеціалісти зазвичай перевантажені, адже займаються й дітьми масової школи. Важливе місце займає мотивація вчителів до впровадження інклюзивної освіти, адже їхня заробітна платня не відповідає їх навантаженню.

Таким чином, сьогодні ставить актуальним завданням вивчення, культурне оформлення, осмислення і узагальнення наявного вітчизняного досвіду розвитку системи освіти. Це дозволить розвіяти сумніви і акумулювати різні підходи, механізми і технології інклюзивної освіти, ефективно використовувати наявні ресурси, зменшити ризики і можливі помилки; співвіднести різні (теоретичні та практичні) підходи і моделі інтегрованої освіти. За умови зміненого ставлення сус-

пільства до дітей з інвалідністю, процес інтеграції таких дітей в загальноосвітні заклади завоює популярність і стане успішним. Важливу роль у розвитку інклюзивної освіти має також й матеріальне забезпечення системи освіти, здійснення необхідної фахової підготовки майбутніх педагогів і проведення їх масової перепідготовки. Добре організована інклюзивна освіта допоможе і батькам дітей по-новому подивитися на явище інтеграції та надасть докази того, що діти з інвалідністю не лише не зашкодять їхнім дітям отримувати повноцінний розвиток, а навпаки - нададуть додаткові можливості щодо цього.

Отже, можемо сказати що, інклюзія є провідною тенденцією сучасного етапу розвитку системи освіти в Україні. Це нове соціальне замовлення, яке вимагає задоволення і цілеспрямованого вивчення в теорії і практиці педагогіки. Реалізація інклюзивної освіти повинна сприяти задоволенню законного права дитини з інвалідністю на спільне навчання з однолітками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Альохіна С. Інклюзивна освіта в Україні: здобутки, проблеми та перспективи: резюме аналітичного звіту за результатами комплексного дослідження. Київ, 2011. 36 с.
- Дименштейн Р., Ларикова И. Интеграция или инклюзия? Споры о словах и нерешенные проблемы образования особых детей. *Защити меня!* 2008. № 1. С. 55–59.
- Заєркова Н., Трейтяк А. Інклюзивна освіта від А до Я: poradnyk для педагогів і батьків. Київ, 2016. 68 с.
- Інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>
- Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.
- Колупаєва А. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. Харків : Ранок, 2019. 304 с.
- Міністерство освіти і науки України : сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua>
- Ночовка В. Організація інклюзивного навчання у школі. Київ : Шк. світ, 2014. 128 с.
- Удич З. Основи інклюзивної освіти. Тернопіль : Принт-Офіс, 2015. 380 с.

REFERENCES

- Alokhina, S. (2011). *Inklyuzivna osvita v Ukraini: zdobutky, problemy ta perspektyvy: reziume analitychnoho zvituzha rezultatamy kompleksnoho doslidzhennia* [Inclusive education in Ukraine: achievements, problems and prospects: summary of the analytical report on the results of a comprehensive study]. Kyiv [in Ukrainian].
- Dimenshtejn, R., & Larikova, I. (2008). Integracija ili inkluzija? Spory o slovah i nereshennye problemy obrazovanija osobyh detej. *Protect me*, 1, 55-59 [in Russian].
- Inklyuzivne navchannia* [Inclusive education]. (2021). Retrived from <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya> [in Ukrainian].
- Kolupaeva, A. (2009). *Inklyuzivna osvita: realii ta perspektyvy* [Inclusive education: realities and prospects]. Kyiv: Sammit-Knyha [in Ukrainian].
- Kolupaeva, A. (2009). *Navchannia ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy v inklyuzivnomu seredovyshchi* [Education of children with special educational needs in an inclusive environment]. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy* [Ministry of Education and Science of Ukraine]. Retrived from <https://mon.gov.ua/ua> [in Ukrainian].
- Nochovka, V. (2014). *Orhanizatsiia inklyuzivnoho navchannia u shkoli* [Organization of inclusive education in school]. Kyiv: Shk. svit [in Ukrainian].
- Udych, Z. (2015). *Osnovy inklyuzivnoi osvity* [Fundamentals of inclusive education]. Ternopil: Print-Ofis [in Ukrainian].
- Zaierkova, N., & Treitiak, A. (2016). *Inklyuzivna osvita vid A do Ya: poradnyk dlia pedahohiv i batkiv* [Inclusive education from A to Z: a guide for teachers and parents]. Kyiv [in Ukrainian].

YANA DEMUS

INCLUSIVE ORIENTATION OF THE EDUCATION SYSTEM IN UKRAINE

Annotation. Under the influence of global processes of humanization, modern Ukrainian society is changing its attitude towards people with disabilities. These changes can be seen as overcoming social and educational barriers. One of these barriers is the traditional division of education into general secondary and special (correctional), which are represented by segregation institutions. But the modern approach to the development of education breaks down this barrier.

Integration processes into the European community determine the urgency of the problem of inclusive education. It is primarily due to the fact that the number of children in need of remedial education is growing steadily. The emergence of the ideology of inclusive education is due to the need to improve the system of organization of children's education. This improvement is to create a single educational space for each child.

The term "inclusion" differs from the terms "integration" and "segregation". With inclusion, all stakeholders

must be actively involved to achieve the desired result. Recognizing the value of inclusive education, it is necessary to take into account certain factors that hinder the implementation of the ideas of inclusive education. We believe that this is primarily not a tolerant attitude of the population to children with disabilities, psychological unwillingness to accept these children as full members of society. But despite the emerging disputes and disagreements, the system of inclusive education is an effective mechanism for the development of an inclusive society. This is the key to inclusive education. Rejecting all misunderstandings, we can say that inclusive education is education for all, regardless of their physical, intellectual, social, emotional, linguistic or other characteristics. It gives the opportunity to join the general process of learning and education (development and socialization), which then allows an adult to become an equal member of society. In general, an inclusive form of education and upbringing is a long-term strategy.

The development of inclusive education in Ukraine requires the creation of a barrier-free environment that includes physical and psychological components. Special work with the use of additional education resources on the organization of interaction of children with and without disabilities, aimed at harmonizing children's relationships; creating an atmosphere of emotional comfort and mutual acceptance. By changing society's attitude towards children with disabilities, the process of integrating such children into secondary schools will gain popularity and become successful. A well-organized inclusive education will help parents of children to look at the phenomenon of integration in a new way and provide evidence that children with disabilities will not only not harm their children to full development, but will also provide additional opportunities.

Keywords. *Inclusive education; tutor; inclusion; personality-oriented learning.*